

משפטים חסרים בסיפורת ובמחזה

אורה (רודריג) שורצולד וציפורה (שחורי) רובין

הקדמה: המשפט החסר

במאמר הזה מוגדר המשפט החסר כך: כל מלה או רצף של מלים, שמבנם העילי חסר נושא ונשוא או נושא פועלי, והוא מסתיים בסימני הפיסוק האלה: נקודה, סימן שאלה או סימן קריאה. המשפט החסר בהגדרה זו¹ הוא שם כולל לשני סוגי מבעים: המבע בר-ההשלמה והמבע החד-אברי.² המשותף בשניהם הוא שאין הם יוצרים יחס פרדיקאטיבי שלם שיש בו נושא ונשוא. מבעים כגון אלו המוצגים ב-1 וב-2 הם דוגמות למשפטים חסרים:

1. בוקר.

2. נהדר.

בשניהם חסרים עיקרי המשפט, הנושא והנשוא. משמעותם המילונית ברורה: 'בוקר' – תחילת היום עד הצהריים; 'נהדר' – יפה מאוד. ברם לא ניתן להבין את כוונת המבעים ללא מידע נוסף. אם יופיעו הקשרים כגון אלו שב-3 או ב-4, המשמעות תתבהר.

* המאמר מבוסס על עבודתה של ציפורה (שחורי) רובין (ראה להלן, הערה 3) שנכתבה בהדרכת אורה (רודריג) שורצולד באוניברסיטת בר-אילן, תשמ"ט.

1. הגדרתנו שונה באופן עקרוני מהגדרתו של אור הדין במשפט החסר במשנה.

אור עוסק במשפט שהושמטו מהם רכיבים הניתנים להשלמה מדויקת ומילולית, ואילו אנו דנות רק במשפטים שבהם המבנה 'לקוי' מבחינה דקדוקית כמשפט שלם. ראה מ' אור, 'המשפט החסר במשנה – התניות תחביריות', מחקרים בלשון, ד, ירושלים תש"ן, עמ' 5-25, ובמיוחד עמ' 9-5.

2. צדקה מבחין בין שלושה סוגים במשפט החסר: משפט אליפטי, כגון: רמי שתה מים, ואהוד – מיץ; משפט מרוסק, כגון: בבוקר. השמש. ורחה; ומבע חד-אברי, כגון: בוקר. וריחת שמש. ראה י' צדקה, 'המבע החד-אברי', שי לחיים רבין: אסופת מחקרי לשון, ירושלים תשנ"א, עמ' 295-309, ובמיוחד עמ' 297. אנו כוללות את שני הסוגים הראשונים, המשפט האליפטי והמשפט המרוסק, במבעים בני-השלמה, כי בשניהם השחזור הוא תחבירי. בניגוד למבע החד-אברי שבו ההשלמה היא הקשרית.

3. א. 'חשוך כל-כך; איזה חלק מן היום עכשיו?' - 'בוקר'.
 ב. דמדומי שחר צבעו את השמים בכתום-זהוב. השמש אך הפציעה.
 התרנגול קרא בקול. בוקר.
 4. א. ראיתי מחזה מקסים. נהדר.
 ב. 'בשבוע הבא תיסע הכיתה לחבל לכיש לטיול לימודי'. 'נהדרו'
 ב-3 'בוקר' הוא נושא המשפט 'עכשיו בוקר', שהוא תשובה לשאלה שנשאלה
 שם. בדרך כלל אין הדוברים חוזרים על רכיבי משפט השאלה עם התשובה עליה, אלא
 הם מוסיפים רק את האינפורמציה הנדרשת. ב-3 'בוקר' הוא סיכום של התיאורים
 הקודמים המבשרים את תחילת היום. ב-4 'נהדר' הוא אחד מחלקי המושא הכולל,
 ומתאים היה להפרידו מן המשפט הקודם בפסיק בלבד. ב-4 'נהדר' היא הבעת
 התרשמות חיובית והתפעלות מן הנאמר במשפט הקודם כולו.
 ואף-על-פי-כן, יש הבדל ברור בין סוגי המבעים בדוגמותינו. ב-3 וב-4 אנו
 יכולים להשלים את המבע החסר השלמה תחבירית מלאה מן המשפט הקודם לו, ואילו
 ב-3 וב-4 איננו יכולים להשלים השלמה תחבירית, לפי שמנותקים הם ועצמאיים.
 הבדלים אלו מציינים את השוני שבין המבע ב-ההשלמה לבין המבע החד-אברי: את
 המבע ב-ההשלמה ניתן לשחזר שחזור תחבירי שלם מן ההקשר התחבירי, ואילו את
 המבע החד-אברי לא ניתן לשחזר שחזור תחבירי. המבע ב-ההשלמה קשור למבנה
 תחבירי סמוך ואילו המבע החד-אברי קשור להקשר התוכני-הנסיבתי, הטקסטואלי או
 הפראגמטי. של המבעים האחרים שביחידת השיח.³

מטרת המחקר והיקפו

במחקר הזה ביקשנו לבדוק את תפוצתם של המשפטים החסרים, בני-ההשלמה והחד-
 אבריים, במחזה ובסיפורת. מטרתנו היא לעמוד על כמה תופעות מורפוינסטאקטיות
 ותחביריות, שלא נדונו אצל אחרים או שלא נחקרו אצלם דרך שיטה. הנחתנו

3. מכיוון שההבחנות התאורטיות ודיוני המסגרת נעשו כבר בידי אחרים בתיאורי המשפט החסר
 בכלל והמבע החד-אברי בפרט, איננו חוזרות כאן עליהם. ראה א' רובינשטיין, המשפט השמני:
 עיונים בתחביר לשון ימינו, תל אביב תשכ"ט, עמ' 162-163; ע' אורנן, תחביר העברית
 החדשה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 18; ח' רבין, 'חקר השיח', עיונים בחקר השיח, ירושלים
 תשל"ג, עמ' 74-78; ציפורה (שחורי) רובין, עיונים מורפולוגיים, תחביריים וסמנטיים
 במשפטים החסרים במחזה ובסיפורת, עבודה לשם קבלת התואר 'מוסמך למדעי הרוח',
 אוניברסיטת בראילן, רמת גן תשמ"ט; צדקה, שם. וראה בכל אותם מקומות את ההפניות
 לספרות נוספת.

הראשונית הייתה, שלשון הסיפורת תמַעַט בשימוש במבנים חסרים, ואילו לשון המחזה שעיקרה דיאלוג תכביר בהם. לצורך זה בחרנו בארבעה סופרים בני-זמננו שפרסמו הן מחזות והן סיפורים: נתן שחם, משה שמיר, אברהם ב' יהושע ושולמית לפיד.⁴ העדפנו סופרים שכתבו את שתי הסוגות (ז'אנרים), על-פני השוואה אקראית של מחזות ושל סיפורים מאת סופרים שונים, כי הסגנון האישי של הכותבים יכול היה לעוות את התוצאות. גם זמני הפרסום דומים, כדי למנוע גורמים, כגון שינויי לשון במשך זמן, שישפיעו על התוצאות. בסיפורת נבדקו בשיטתיות 55 עמודים אצל כל סופר. המחזות נבדקו בשלמותם.

תפוצת המשפטים החסרים

טבלה 1 מסכמת את יחסי המשפטים החסרים בטקסטים שנבדקו. מכיוון שמספרי העמודים במחזה ובסיפורת אינם שווים, האחוזים מובאים לצורך ההשוואה. האחוזים מציינים את שיעור המשפטים החסרים בטקסט מתוך כלל המשפטים באותם עמודים שנבדקו.

4. ואלו הטקסטים שנבחרו: נתן שחם: א. סיפורת - מתוך: האלים עצלים, מרחביה תש"ט, עמ' 17-61 (הסיפורים: האלים עצלים, שבעה מהם, בתור), עמ' 107-120 (הסיפור: לאחר הגשם); ב. מחזה: - הם יגיעו מחר, הטקסט ששוכפל בתיאטרון הקאמרי, תש"ט (35 עמ'); המחזה התפרסם גם בדפוס בהוצאת אור-עם בשנת תשמ"ט, לאחר עיבוד הנתונים כאן; משה שמיר: א. סיפורת - מתוך: החוט המשולש, תל-אביב תש"ט, עמ' 9-58 (הסיפורים: יום חדש בסתיו, עד אור הבוקר, חוט הצמר הנצחי), עמ' 180-188 (הסיפור: ביריה); ב. מחזה - קילומטר 56, מרחביה תש"ט (111 עמ'); אברהם ב' יהושע: א. סיפורת - מתוך: עד חורף 1974, תל אביב תשל"ה, עמ' 198-253 (הסיפור: שלושה ימים וילד); ב. מחזה: לילה במאי, ירושלים ותל אביב תשל"ה (106 עמ'); שולמית לפיד: א. סיפורת - מתוך: קדחת, תל אביב תשל"ט, עמ' 9-62 (הסיפורים: ובכות הדיבור, ידי סינוואני, מוכרות, ניגה של הסוסים, המיטה); ב. מחזה - רכוש נטוש, הטקסט ששוכפל בתיאטרון הקאמרי, תשמ"ז (77 עמ'); המחזה התפרסם גם בדפוס בהוצאת אור-עם בשנת תשנ"א, לאחר עיבוד הנתונים כאן.

טבלה 1: יחסי המשפטים החסרים במחזה ובסיפורת

היחס ביניהם	אחוז המשפטים החסרים		הסופר
	בסיפורת	במחזה	
1 : 7.2	2.5%	18.0%	שחם
1 : 2.5	6.0%	15.0%	שמיר
1 : 0.9	8.0%	7.0%	יהושע
1 : 2	3.5%	7.0%	לפיד

הטבלה מוכיחה את הנחת המחקר אצל שלושה מתוך ארבעת הסופרים. ניכר, שבהשוואה ללשון המחזה לשון הסיפורת ממעטת להשתמש במשפטים חסרים.⁵ התופעה בולטת במיוחד אצל נתן שחם, המשתמש במחזה במשפטים חסרים ביותר מפי שבעה מאשר בסיפוריו.⁶ שמיר ולפיד דומים ביחסי השימוש במשפטים החסרים במחזה ובסיפורת (פי 2.5; פי 2), אם כי שמיר משתמש בכמעט פי שניים (15% ו-6% לעומת 7% ו-3.5%) משפטים חסרים הן במחזה והן בסיפורת.

יוצא דופן הוא א"ב יהושע. אצלו לא זו בלבד שאין השימוש במשפט החסר במחזה רב יותר מזה שבסיפורת, אלא להפך, בסיפורת יש העדפה קלה למשפטים חסרים.⁷ הסיבה לכך היא שמלבד קטעי הדו-שיח הרבים המשובצים ב'שלושה ימים וילד', הבנויים ברובם ממשפטים בני-השלמה, גדוש הסיפור גם במשפטים חד-אבריים. גודש כזה לא נמצא אצל הסופרים האחרים.

התניות מורפוסניטאקטיות בסוגי המשפטים החסרים בבדיקה של הקטגוריות המורפולוגיות היוצרות מבעים בני-השלמה ומבעים חד-אבריים נמצאה התפוצה הזאת:
א. הן המבעים בני-ההשלמה והן המבעים החד-אבריים בנויים בעיקר מצירופים

5. ממוצע כללי באחווים: 11.75% במחזה; 5% בסיפורת. ממוצע המשפטים בעמוד: כמעט ארבעה משפטים חסרים (3.6) בעמוד מחזה, וכמעט שני משפטים חסרים (1.7) בעמוד סיפורת.
6. לעומת 250 משפטים חסרים ב-35 עמודי המחזה, יש רק 35 משפטים חסרים ב-55 עמודי הסיפורת.
7. יש כ-280 משפטים חסרים ב-106 עמודי המחזה לעומת 180 משפטים חסרים ב-55 עמודי הסיפורת.

שמניים. לדוגמה:⁸

5. בעצם, למה הלכת אתנו? אתה קצין מודיעין גדודי, לא? זה לא תפקיד שלך להסתובב עם כל היחידה. חוסר אחריות. (שחם, הם, 3) - מח"א
6. דבורה, את יכולה למצוא לי את הסריגה? הסריגה שלך? היכן היא? (שמיר, ק"מ, 95) - מב"ה
7. ואת ילדת לא מזמן. בן? בת? (יהושע, לילה, 35) - מב"ה
8. והיא קירבה כיסא אל הכיור ומילאה סיר במים ושפכה אותו על ראשיהן. ההו?⁹ האושרו (לפיד, ידי, 27) - מח"א

ברם ניכר שוני רב בתפוצת המבעים: במחזה בנויים מבעים בני-השלמה כצירופים שמניים כמעט פי שלושה (2.7) יותר ממבעים חד-אבריים, ואילו בסיפורת, מבעים חד-אבריים בנויים במתכונת זו פי חמישה (1) ממבעים בני-השלמה. המחזה בנוי מדיאלוגים, ומרובות בו השאלות והתשובות. כפי שרמזנו לעיל, הדוברים אינם חוזרים על רכיבי השאלה בתשובותיהם, והם גם אינם חוזרים על רכיבי שיח אחרים, לפיכך רבים המבעים בני-השלמה. שמות עצם בבידוד, ובמיוחד שמות פרטיים, כגון עמי, שולה, הם הרוב בתוכם. בסיפורת לעומת זאת, המשפטים שלמים יותר, ומצויים בה דווקא מבעים חד-אבריים.

- ב. צירופים פועליים¹⁰ שכיחים במבעים בני-השלמה יותר מאשר בחד-אבריים, אם כי מספרם המוחלט קטן בהשוואה לקטגוריות מורפולוגיות אחרות, לדוגמה:
  9. הנה היא. מי? הו, ציפו! את יורדת? למלא מים. (שמיר, ק"מ, 47) - מב"ה
  10. סבור אני שהדיבור קשה עליו. גרונו אטום, חנוק, שהרי צריך היה לזעוק אל האב הרחוק. לבקש הצלה. (יהושע, שלושה, 236) - מב"ה

8. באזכור מראי המקומות מכאן ואילך נקטנו את השיטה הזאת: בראשונה שם המחבר, אחריו המלה הראשונה משם הסיפור או המחזה, ולבסוף מספר העמוד. לדוגמה: שמיר, יום, 10 - משה שמיר, הסיפור 'יום חדש בستیני', עמ' 10. מבעים בני-השלמה (להלן בדוגמות: מב"ה) או מבעים חד-אבריים (להלן בדוגמות: מח"א) - מודגשים בדוגמות לפי העניין הנידון, אם-כי ייתכנו היקרויות נוספות של מב"ה או מח"א באותה דוגמה. למשל: 'ההו' ב-8, 'מיז' ו'הו, ציפו' ב-9, 'המחשבות שהיו לי בראש' ב-11, 'משיחו' ב-13 ועוד.
9. גם זה מח"א, אך הוא שייך למלות הקריאה שיידונו בסעיף ו' להלן.
10. לא פעלים נטויים, אלא צורות מקור פועלי. כשפועל נטוי נכלל במבע, המבע חדר להיות חסר, גם אם נעדר ממנו הנושא, שכן הפועל הנטוי מעיד על הנושא, או שהוא ניתן לשחזור מן ההקשר התחבירי הסמוך.

11. האם (מתנפלת על אלנור): לבוא בשתיים-עשרה בלילה הנשמה יצאה לי.
המחשבות שהיו לי בראש. (לפיד, רכוש, 44) - מח"א.

ג. צירופי יחסי מאפיינים מבעים בני-השלמה בלבד. אין מבעים חד-אבריים הבנויים מצירופי יחס. המקרים היחידים הקרובים לכך הם תוארי פועל שנתהוו ממלות יחס בצירוף שם, כגון בוודאי (אלו יידונו בפרק התופעות התחביריות). אין הבדל בשכיחות היקרותם של צירופי היחס כמבעים בני-השלמה במחזה או בסיפורת.

12. לאן להכניס את הפצועים? לחדר השני. (שחם, הם, 27)

13. זוכרת את עצמה רצה אחרי העגלה וצועקת בגרון נחר 'משיחו! משיחו! משיחו! תזרוק לי! ליזו! (לפיד, ידי, 19).

ד. שיעורם של צירופי תואר-פועל במבעים החד-אבריים גדול מזה שבמבעים בני-השלמה.¹¹ במחזה שיעורם פי ארבעה מן המצוי במבעים בני-השלמה, ובסיפורת - פי שנים-עשר. במבעים החד-אבריים בולטים בשכיחותם מבעי 'כן' ו'לא', שאינם תואר-פועל לחיוב או לשלילה במשפט עצמו,¹² אלא הם קובעים את אמיתותם או חוסר-אמיתותם של המשפטים, שנאמרו קודם לכן: 42 מקרי 'כן' במחזות לעומת 13 בסיפורים, 50 מקרי 'לא' במחזות לעומת 10 בלבד בסיפורים,¹³ כמו בדוגמות 14-15. עם זאת יש גם תואר-פועל מובהקים אחרים, כגון 16-17.

14. איך אפרים? כן. אפרים הוא דוגמה טובה. נכון. (שחם, הם 33) - מח"א

15. חדשות בטלפון? לא. לא במיוחד. (שמיר, ק"מ, 31) - מח"א

16. על השולחן היו שטוחים עיתוני הבוקר. הגה זה. הפכו. - מדור המודעות.
ממש כך. (שמיר, עד, 27) - מח"א

17. 'הגיעה העת לפעול'. 'אולם אדוני המצביא... 'דין' (שחם, האלים, 28) - מח"א

לעומת תפוצתם הרחבה של מבעי 'כן' / 'לא' ושל תואר-פועל הבאים בבידוד, שהם חד-אבריים, נמצא שכאשר תואר-הפועל מורחבים, הם מרכיבים מבעים בני-השלמה בלבד. לדוגמה:

11. וראה דיון נוסף להלן, בסעיף 'עיונים תחביריים במשפט החסר'.

12. ראה הערת צדקה, (לעיל, הערה 2), עמ' 299.

13. אצל נתן שחם לא נמצאו שום דוגמות למבעי 'כן' / 'לא' בסיפורי, אך נמצאו 19 דוגמות במחזה.

18. איפה נועה? הנה - כאן. (יהושע, לילה, 87) - מב"ה
19. מחר אנחנו נפגשים בחוף גורדון ליד הסוכה של המצילו אלהים, אני משתגעת! ממש כמו בימים הטובים! (לפיד, מזכרות, 40) - מב"ה

ה. מלות השאלה שכיחות במבעים בנייה השלמה ונדירות במבעים החד-אבריים. בסיפורת למשל יש רק דוגמה אחת למבע חד-אברי אצל שחם, (20). בסיפורת יש בסך הכול 6 מבעים בנייה השלמה אצל שמיר (ראה 'מי' ב'9 לעיל) ואצל יהושע ביחד במחזות יש בסך הכול 71 מבעים בנייה השלמה אצל ארבעת הסופרים, ו-25 מבעים חד-אבריים.

20. מה שלומך, מוישה? בסדר. אינני בטוח. מה? (שחם, בתור, 56) - מח"א
21. צריך להתגבר על זה איך שהוא. איך? (שחם, הם 5) - מב"ה
22. אמא שלך לא תישאר כאן עוד. באתי לקחת אותה. לאן? (יהושע, לילה, 57) - מב"ה

מכיוון שרוב המשפטים החסרים כוללים מלות שאלה אינפורמטיביות, כגון 'מי', 'איזה', 'איפה' וכו', ההקשר מספק את ההשלמה התחבירית המיידית, ולכן הם יוצרים מבעים בנייה השלמה. לעומת זאת, מלת השאלה 'מה' משמשת במקרים רבים להבעת קריאה (בקשת הבהרה, הפתעה, חוסר אמון, היסוס), ולכן היא שכיחה במבעים חד-אבריים, כמודגם ב'20.

- ו. מלות הקריאה יוצרות מבעים חד-אבריים בלבד.¹⁴ אין מבעים בנייה השלמה הבנויים ממלות קריאה. ראה דוגמת 'ההו' ב'8 לעיל וכן 23-25:
23. אני מדליק. בוהירות. בקיורגיל אנוכי. (לוחץ באשר לוחץ. היא נתנעת) הידד! היא נדלקה הורראאהו (שמיר, ק"מ, 103)
24. לפתע דמעות בעיניו הבהירות כל-כך. אלי-שבשמיסו וכי כך נוהג חובב טבע? (יהושע, שלושה, 246)
25. והאם קופצת ממקומה, נכנסת בסערה כשהיא צועקת: יללה! תצאו בחוף! (לפיד, ידי, 20)

מלות הקריאה הן רכיבי דיבור מעצם טיבן. יש להן אמנם קשר טקסטואלי וענייני עם ההקשר, אך הן אינן יכולות ליצור הקשר תחבירי רצוף עם משפטים או עם מבעים

14. חלק ממלות הקריאה מקורן בצירופים שמניים שנתאבנו.

אחרים. מכאן שכחותן כמבעים חד־אבריים.

התפוצה בסייפים דלעיל מראה שכצפוי, כל רכיב תוכן, שאינו מכיל פועל נטוי, יכול ליצור מבעים בני־השלמה או מבעים חד־אבריים. מלות יחס או מלות חיבור אינן יוצרות משפטים חסרים, שכן הן מלות תפקיד ואינן בעלות תוכן. ואף־על־פי־כן יש הבדלים ברורים בין מרכיבי המבעים: צירופי יחס אינם מרכיבים מבעים חד־אבריים לא במחזה ולא בסיפורת; הם חלים במבעים בני־השלמה בלבד. לעומת זאת, מלות קריאה אינן מרכיבות כלל מבעים בני־השלמה, אלא מבעים חד־אבריים בלבד. תוארי־פועל שכיחים במבעים חד־אבריים יותר מאשר במבעים בני־השלמה, אך עיקר ההבדלים בין המשפטים החסרים במחזות ובסיפורת מתגלים בצירופים השמניים: במחזות שכיחים מבעים בני־השלמה ואילו בסיפורת מבעים חד־אבריים.

נראה כי הבחירה בצורות מורפולוגיות מסוימות היא סממן סגנוני המייחד את כתיבתו של הסופר. בסיפורת של א"ב יהושע נמצאים כמעט כל המבנים המורפולוגיים האפשריים במשפטים החסרים (למעט מלות יחס נטויות ומקור נטוי בבידוד) וסוגי משנה רבים, כגון מבני סמיכות, בהשוואה לסיפורת של שחם, שמיר או לפיד. אצל שחם, לעומת זאת, אין דוגמות לשמות־עצם מורחבים ולסמיכות פרודה מורכבת (דוגמת 'ביתו של אברהם'). ייתכן שמקרה הוא, שמקורו במדגם הזה, ואפשר שזו מגמה בכתיבתו.

מבנה מורפולוגי אחד חוזר בקביעות ובתדירות רק בסיפור של א"ב יהושע: שם־עצם בצירוף לוואי שם־תואר, ובמיוחד שם־עצם עם 'שכזה'. היקרותו הרבה של מבנה מורפולוגי זה (15 היקרויות של ש"ע + 'שכזה'), הלכות מלשון הדיבור והוא מתחם ומקביל בדרך כלל ל'כזה'¹⁵ הוא סוגל סגנוני בסיפור 'שלושה ימים וילד' (ראה דוגמות 26-27). בכל המקרים האלה הוא מבע חד־אברי, וגם בכך הוא שונה מן הסופרים האחרים שנבדקו.

26. הפעוט חורש ומגניב אליי מבטים. אני קורא לו לקרב אל מיטתי. הוא מרפה מיד מצעצועיו, מזדקף ובא אליי. צייתנות מתוקה שכזאת. (יהושע, שלושה, 203).

27. הילד, עצום־עיניים, חיזור מתעלה למחצה, צונח בזרועותיי. אני מורידו אל

15. ראה מאיה אגמון־פרוכטמן, הידוע והסתום, תל אביב תשמ"ב, עמ' 81. וראה גם דיון בשם־עצם + כזה אצל ח' רוזן, 'דברים כאלה', לשוננו לעם, ו (תשט"ו), עמ' 25-34; ע' אורנג, 'כזה וכזאת', לשוננו, לב (תשכ"ח), עמ' 46-52; י' צדקה, תחביר הלשון העברית, ירושלים תשמ"א, עמ' 104-106.

הקרקע. מעוט שכזה. (שם, 221).

שמיר מרבה להשתמש במלות קריאה בהשוואה לסופרים האחרים.¹⁶ רבות מהן מלות סלנג, שאולות בחלקן, כגון: בראבו (איטלקית), יאללה (ערבית), דאיוש (רוסית), נו (יידיש), זיפת (ערבית), הורראאה ועוד. שמיר גם מרבה במחזהו בביטויים שיש בהם משום קללה, גידוף וכינויי גנאי בהשוואה לאחרים,¹⁷ לדוגמה: מנוול, אידיוט, חמור (עמ' 116: אס־כי בהקשר הנתון הם אינם באים לגנאי). תופעות אלו הן סוגלים מיוחדים למחזה של שמיר.

עיונים תחביריים במשפט החסר

טעננו לעיל, שמבעים בני־השלמה ניתנים לשחזור מתוך ההקשר התחבירי הסמוך, ואילו מבעים חד־אבריים מובנים רק מתוך ההקשר התוכני־נסיבתי, הטקסטואלי או הפרגמאטי. יש מקרה גבולי אחד, תחום תיאורי הפועל, שבו ניתן להתלבט בעניין ההבחנה בין מבעים בני־השלמה למבעים חד־אבריים. רובינשטיין הראה, שיש הבדל תחבירי ברור בין תיאורי הנשוא לבין תיאורי המשפט. תיאורי אופן וכיוון יבואו במשפט שיש בו פועל, ולכן הם תיאורי נשוא, ואילו תיאורי מקום, זמן וסיבה אינם מותנים בפועל דווקא. לפיכך הם יהיו תיאורי נשוא או תיאורי משפט לפי העניין.¹⁸ אור נוקט חלוקה משולשת: (א) תיאור פועל שהוא החלק הלא־גרעיני של צירוף אנדוצנטרי שגרעינו פועל (או תואר או תואר פועל); (ב) תיאור המסיבות, היצר עם הנושא והנשוא משפט תלת־אברי; (ג) תיאור המצטרף אל יתר חלקי המשפט אחרי שהללו התלכדו לכדי משפט, והוא תיאור המשפט.¹⁹ גם לחן ודרור חלוקה משולשת: (א) תיאורי משפט; (ב) תיאורי נשוא; (ג) מגבירים אחרים. ברם אף שחלוקתם אינה שווה לזו של אור, ניכרת גם בה ההבחנה בין תיאורי הנשוא לתיאורי המשפט.²⁰

16. 25 במחזה, 5 בסיפורת, לעומת 7 במחזה ו־1 בסיפורת של שחם, 6 במחזה ו־3 בסיפורת של יהושע, 7 במחזה ו־4 בסיפורת של לפיד.
17. 14 דוגמות במחזהו, לעומת דוגמה אחת אצל שחם ו־3 אצל לפיד במחזות. בספרות יש רק דוגמה אחת אצל לפיד.
18. ראה א' רובינשטיין, 'תיאור הנשוא ותיאור המשפט ומעמדם התחבירי', לשוננו, לה (תשל"א), עמ' 60-74.
19. ראה מ' אור, שטח ועומק בתחביר, חיפה תשל"ז, עמ' 108.
20. ראה מ' חן ו' דרור, מבוא לדיקדוק עברי תצרוני, מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור 1976, עמ' 225-253.

מרבית תיאורי המשפט על-פי הניתוחים התחביריים-סמנטיים האלה הם הסגרים או תוארי פועל מקשרים,²¹ והמגמה הרווחת כיום היא לנתחם באמצעות התיאוריות של פעולות דיבור כגורמי שיה.²²

נחזור לשאלת מבעים בנייה השלמה ומבעים חד-אבריים במחזה ובסיפורת. מתוך המשפטים החסרים שנבדקו כאן מתברר, שהמבעים בנייה השלמה יכולים לבוא בכל תפקיד תחבירי: נושא ('מי' ב-9 [?], 28), לוואי לסוגיו ותמורה (29-30), מושאים (6, 7) ותיאורי נושא של זמן (31), אופן (19), מקום (12, 18), סיבה (32) ותכלית (9). (10).

28. נשמעה דפיקה בדלת. 'מי שם?' קרא, 'חנה'. (שחם, בתור, 54)

29. 'לא אמרת לי עד עכשיו איזה לחיים את מחפשת אצל עמיקם...'

'מינוריים כאלה... עם קצב נשבר? מוכה. במיוחד לקראת הסוף.

'קצב נשבר? מוכה?' (יהושע, לילה, 47)

30. התנהלה ישיבה. על כסאות עיפים ישבו לא אנשים אלא גישות. גישה של

גזבר, גישה של סדרן עבודה, גישה של מנהל ענף. (שמיר, עד, 36)

31. היא מציעה את המיטות שלנו? ערב ערב? (שחם, הם, 13)

32. עבודה לא נותנים לי. כתוב בתעודת השחרור: 'בגלל מחלה.' (לפיד, ידי,

20).

תוארי פועל רבים במחקרנו מתקשרים למשפטים הסמוכים אליהם כתיאורי משפט. אלמלא הפיסוק ניתן היה לראותם כתיאורי אופן או כהסגרים במשפטים ההם. ברם משום שמנותקים הם ובאים כיחידה תחבירית נפרדת - ולו 'חסרה' - ההקשר הטקסטואלי מוכיח, שהם מכוונים אל כל הנאמר במבעים הסמוכים. לפיכך ניתן לראותם כמבעים חד-אבריים, ולא כמבעים בנייה השלמה. דוגמות לכך ראינו לעיל ('כן', 'נכון' ב-14, 'לא. לא במיוחד' ב-15, 'ממש כך' ב-16), וכן בדוגמות 33-35 להלן:

33. 'אתה עוד כותב?' 'כמובן.' (יהושע, לילה, 33) = כמובן, אני עוד כותב.

34. 'תרצה להציץ בו?' 'בהחלט.' (שם, 35) = בהחלט ארצה להציץ בו.

35. 'הוא יודע שאת כאן?' 'אולי.' (שמיר, ק"מ, 35) = אולי הוא יודע שאני כאן.

21. ראה א' גלינרט, 'תוארי-הפועל המקשר, מרכיב חיוני בשיח העברי', עם וספר, ד (תשמ"ח), עמ'

86-79.

22. ראה, למשל, פנינה טרומר, 'מעמדו של היהסגר' במשפט על יסוד עקרונות תיאוריית פעולות

הדיבור, לשוננו, נא (תשמ"ט), עמ' 171-186.

הביטויים 'כמובן', 'בהחלט', 'אולי', וכמותם 'באמת', 'בסדר', 'לא במיוחד', 'מיד', 'הלוואי'²³ ודומיהם, הם דוגמות מובהקות לתיאורי משפט, המשמשים כמבעים חד-אבריים, כי הם מבודדים ומכוונים למשפט התחבירי כולו הסמוך אליהם. עם זאת ברור שבמקרים רבים אחרים המבעים התיאוריים אינם מתקשרים טקסטואלית ותחבירית אל הסמוך אליהם ולפיכך הם חד-אבריים מכוח הקונטקסט בלבד. לדוגמה:

36. ...מתי בעצם ראית אותו לאחרונה? לא עכשיו. אחר כך. אני עייף מאוד.
(יהושע, לילה, 10)

אין המבעים החד-אבריים 'לא עכשיו' ו'אחר כך' מתאימים למשפטי ההקשר: אין הכוונה ל'לא ראיתי אותו עכשיו' ולא ל'אראה אותו אחר כך'. 'לא עכשיו' ו'אחר כך' הם בקשה להימנע משאלות אינפורמטיביות. השאלת מבקשת לדעת מתי התראה אחיה עם בעלה לשעבר, ואילו הוא מתחמק ממתן תשובה בתירוץ שהוא עייף. ההקשר התחבירי ההולם הוא: לא אענה לך עכשיו. אענה לך אחר כך. אולם שני המשפטים האלה אינם מופיעים כאן בהקשר תחבירי הולם, אלא הם משתמעים מן הדברים.

סוף דבר

אמנם עסקנו בארבעה סופרים בלבד, ובמדגם מתוך יצירותיהם, ולכן ייתכן שהממצאים אינם מייצגים את כלל הסופרים ואת כלל הסוגים בסוגות השונות. מכל מקום, הממצאים הם מאלפים, ובדיקות נוספות בסוגות אחרות עשויות לאושש את היקף ההכללות ומהימנות משמעותן.

התמקדנו בתופעות מורפוזינטאקטיות ותחביריות, אך אין ספק, כי העיון במשפטים החסרים, במיוחד במבעים חד-אבריים מסוג זה שהוצג ב-36, יתעשר מתוך דיון בתיאוריות של פעולות דיבור שרק נרמזו אליו כאן.

יש לנתח את המבעים החד-אבריים בהקשרי השיח שלהם, כי בהעדר ההקשרים האלה כל ניתוח לא יהא שלם. וכי איך נסביר את הרצף שב-37?

37. ציפה, –רחל'ה?

רחל'ה...

הא'הא.

23. ראוי להעיר כאן, שרבים מתוארי-פועל אלו בנויים בדגם של מלת יחס + שם עצם או שם תואר (כ-מובן, בהחלט, באמת, בסדר, במיוחד, ואפילו מיד. דרך זו שכיחה ביצירת תוארי-פועל בעברית. ראה י' אבינרי, 'תואר הפועל בעברית', לשוננו לעם, יג (תשכ"ב), עמ' 97-123.

איך ידעת?

ראיתי.

מה זאת אומרת ראית? מעטים יודעים.

זאת אומרת שאני, אמא שרמן, ראיתי. נו, אונד וואס?

עוד איזה חודשיים... ארבעה... חמישה... אולי שישה. (שמיר, חוט, 50).

הדיאלוג הזה מתנהל בין ציפה לבין אמא שרמן, הרואה את כלתה לשעבר, רחל'ה, ש'הלכה בשקט, כמשהו עדין... כמשהו רגיש ואהוב, אישה נהג בה ברכות וציפה המגישה נחפזה אליה עם... הוספה...'. התחלת הדיאלוג רצופה מבעים חד-אבריים: ציפה לקריאה, מלת פנייה; רחל'ה לשאלה (רחל'ה בהיריון?); רחל'ה לאישור (אכן כן, היא בהיריון); הא-הא לקריאה (ידעתי?). בעקבותיה באים משפטים תחביריים שלמים וברורים: איך ידעת? ראיתי. לכאורה, ראיתי הוא מבע ברור, ואף-על-פי-כן מטילה ציפה ספק בדבריה של אמא שרמן, שהרי ההיריון עוד לא ניכר, ואיך היא יכלה לראותו? לפיכך באה תגובתה: 'מה זאת אומרת ראית? מעטים יודעים'. התשובה הניצחת של אמא שרמן בנויה שוב כמשפט שלם, אך בו משמעות 'ראיתי' היא 'נוכחתי לדעת, ידעתי היטב'; ולא 'הסתכלתי בעיניי'. סוף הדיאלוג שוב כולל מבעים חד-אבריים: נו, אונד וואס? 'נו, ומה (ביידיש?)', המובן לציפה הדוברת יידיש, משום שמן ההקשר הזה היא מצפה לשאלה 'ובכן, מתי (הלידה)?', ומכאן תשובתה המציינת את הערכת הזמן שלה עד ללידה. רק באמצעות הניתוח הסמנטי-פרגמטי ניתן להבין את השיחה הזאת: אנו זקוקים לרקע (הנפשות הפועלות והמקום), לכוח האילוקוציוני של המבעים ולהנחות המוקדמות המתלוות אליהם כדי לפענח את הכתוב.